

IVAN ŠIBER

O PREDMETU POLITIČKE PSIHOLOGIJE

Epoha buržoaskih revolucija, nagla gibanja unutar okoštale društvene zajednice, sve veća politička organiziranost društva, međunarodni sukobi i sl., dovelo je do razmatranja uloge ljudske prirode u tim društvenim procesima.¹

Tražili su se neki univerzalni motivi, trajne karakteristike čovjeka, koje bi mogle objasniti ljudsko ponašanje. Razvojem građanskog društva i parlamentarne demokracije rastu potrebe razumjevanja ljudskog ponašanja, kao sastavne komponente političke akcije. Više se ne radi o nekom teoretskom interesu za »homo politicusa«, već o praktičnoj potrebi usmjeravanja i djelovanja, zadobivanja i očuvanja političke vlasti. Dvadesetih godina ovog stoljeća naglo se razvijaju metode ispitivanja javnog mnjenja i, usko povezano s time, načini djelovanja na njega. Taj razvoj je u početku uvjetovan potrebama političkih partija u međusobnoj borbi, a kasnije i težnjom stvaranja opće-nacionalnog javnog mnjenja u suprotstavljanju nekom vanjskom neprijatelju (ratne i hladno ratovske situacije). Od konceptualnih pristupa prelazi se na empirijska istraživanja, na ponašanje čovjeka ne gleda se više kao na rezultat nekog urođenog instinkta, i sve veća pažnja se posvećuje proučavanju djelovanja okoline. Vrše se mnogobrojna istraživanja, naročito u SAD, o faktorima koji determiniraju političku orijentaciju. Ispituju se varijable socio ekonomskog statusa, spola, starosti, vjerske i grupne pripadnosti. Ta istraživanja rezultat su razvoja političke znanosti u SAD, koja početkom ovog stoljeća se sve više orijentira na »political behavior«, odbacujući političke institucije kao osnovne jedinice istraživanja, i ukazujući na ponašanje pojedinca u političkim situacijama kao jedinicu analize. Graham Wallas je već 1908. ukazao na važnost psiholoških aspekata: »Skoro svi istraživači u području politike anali-

¹ Danski profesor patoanatomije G. Lange je pisao: »Bure strasti su pogubile više ljudskih života, opustošile više zemalja, nego uragani; njihova je bujica razrušila više gradova nego poplave. Zato nam je veoma čudno što čovjek ne posvećuje više napora da izuči njihov karakter i suštinu«. B. Parigín »Socijalna psihologija kak nauka«, Lenjingrad, 1965, str. 129.

ziraju institucije, a izbjegavaju analizu čovjeka.² Međutim, sva ta istraživanja ograničena su shvaćanjem područja u kojem pojedinac djeluje kao nosilac ili učesnik političke akcije. Politička vlast se stiče i vrši preko određenih partija. Prema tome relevantna područja istraživanja političke psihologije su izbor jedne od partija, i stupanj aktivnosti u političkom radu (određen preko partijskog rada).

Cilj ovog rada nije da pruži cijeloviti prikaz političke psihologije, s razrađenim metodološkim pristupom i teoretskom koncepcijom uključivanja tog područja u oblast psihologije, a pitanje je da li bi na sadašnjem stupnju razvoja politološke, a dijelom i psihologijske nauke tako nešto uopće bilo moguće. Postoje još mnoge dileme, kako o pristupu političkom fenomenu, tako i o politologiji kao cijelovitoj samostalnoj disciplini, ili kao o nizu već postojećih nauka, koje bi sa svojih aspekata promatrale političke fenomene.

Upravo zato mi ćemo se zadržati samo na ukazivanju važnosti psihologijskog pristupa, kao i mogućnosti psihologije da sa svoje strane doprinese razumjevanju političkih fenomena.

Političke akcije uvijek su akcije ljudi³; proučavanje odnosa između nosilaca akcije i same akcije područje je psihologije. U tom pogledu psihologija se nalazi u zahvalnom položaju, pošto je u mogućnosti direktno zahvaćati te procese. To, naravno, ne znači da je ona sama u stanju dati i čitav odgovor. Mnoge su determinante izvan psihologije koje određuju nosioca akcije, kao i samu akciju. Međutim, sve ostale društvene nauke operiraju pojmovima koji na političku akciju djeluju indirektno, preko čovjeka, svi se uzroci prelamaju kroz taj subjektivan faktor, koji predstavlja predmet psihologijskih proučavanja.

I pored brojnih empirijskih istraživanja⁴, čije bi probleme mogli uvrstiti u okvire političke psihologije, rijetki su radovi koji su pokušali dati koherentan prikaz njenog područja. Jedan od prvih pokušaja vezan je uz ime Harolda Lasswella⁵. Očito inspi-

² Graham Waller: »Human Nature in Politics« Boston, Houghton Mifflin 1909.

³ Na to je ukazivao još i J. Dewey, zalažući se za konstituiranje univerzalne znanosti o ljudskoj prirodi, koje bi politička teorija i politička znanost činile samo jedan aspekt. »Političke pojave i činjenice samo su dio distinktivno ljudskih činjenica, tj. činjenica koje su, barem djelomično, funkcija ljudske aktivnosti.« I. Babić: »Socijalno-politička filozofija Johna Deweya i njezin utjecaj na političku znanost u SAD«, (doktorska disertacija), str. 73.

⁴ Po svojoj brojnosti tu svakako prednjače istraživanja iz područja izbornog ponašanja, kao i ispitivanja stereotipija prema raznim narodima, odnosno etnocentrizmu i autorijanizmu.

⁵ H. Lasswell »Psychopathology and Politics«, prvo izdanje, 1930.

riran psihoanalizom, Lasswell je pokušao u njenim terminima objasniti uzroke političke participacije i orijentacije pojedinaca. Pretpostavio je da politički angažirani pojedinci povezuju svoje lične motive i frustracije s javnim zbivanjima. Odatle i formula:

$$L \} J \} R = P$$

gdje pojedini simboli znače:

L = lični motivi

J = javna zbivanja

R = racionalizirani u terminima javnih interesa

P = politički čovjek

} = transformirani u

koja označava da je »distinktivna oznaka homo politicusa u racionalizaciji prebačenoj u termine javnog interesa.«⁶

Koliko god ovakav pristup predstavlja jednu cijelinu i povezanost između pojedinca i političkih zbivanja, on ima iste one nedostatke kao i teorija na koju se oslanja. Veliko je pitanje da li su upravo frustracije i razni obrambeni mehanizmi oni koji odlučujuće determiniraju individualno ponašanje, i pomoću kojih se može odrediti odnos pojedinca i političke akcije. Ako frustracije i imaju toliku ulogu, kao što to Lasswell smatra, kako objasniti da ih samo iznimni pojedinci projiciraju u područje politike? U svakom slučaju objašnjavanje kompleksnosti ljudskog ponašanja kategorijama psihoanalize je manjkavo i pored korisnih podataka koje nam u individualnim slučajevima ona može pružiti.

Veoma interesantno mišljenje o predmetu političke psihologije dao je H. Eysenck.⁷ Po njemu, do formiranja stavova, koji predstavljaju osnovu za akciju, dolazi na osnovu interakcije čovjeka i okoline. Prema tome, osnovni psihički fenomen povezan s političkim ponašanjem jeste stav, a psihologija politike prvenstveno je zainteresirana za probleme ljudskih stavova. Eysenck ne ulazi u razmatranje područja politike; njegov je osnovni cilj da pokaže kako su stavovi jedna koherentna struktura, a neke političke varijable (prvenstveno orijentiranost birača na izborima za neku od partija) služe mu samo kao osnova da bi pokazao tu strukturiranost stavova. U svakom slučaju takav pristup, iako ne daje cjelovitu sliku predmeta političke psihologije, uspio je ukazati na osnovni psihološki aspekt promatranja.

Sasvim različit pristup tom problemu ima R. Lane. Kao politolog, on razrađuje predmet svoje discipline, i dolazi do zaključka da je politologiju veoma teško promatrati kao koherentno

⁶ Ibid. str. 75 izd. 1966. Compass books.

⁷ H. Eysenck: »The Psychology of Politics«, prvo izd. 1954. četvrto izd. 1963. — Routledge and Kegan Paul.

područje⁸, pa je raščlanjuje u određeni broj procesa, što omogućava postavljanje hipoteza i teorija u oblicima koji su dostupni empirijskoj provjeri. Lane smatra da su s politološkog aspekta interesantna sva područja psihologije koja se bave socijalnim interakcijama, nosiocima utjecaja, problemima rukovođenja, stavovima itd. Pored toga Lane čini pokušaj da jedan okvir za psihopolitološku studiju, odnosno da definira područja konvergencije politologije i psihologije. Tu on upotrebljava klasičnu psihologijsku formulu P — O — R (u kojoj »P« označava podražaj, »O« organizam, »R« reakciju) s time da je »P« ovdje okolina, koja izaziva podražaje, »O« je donosilac odluke, a »R« je odluka, odnosno reakcija. Ovako postavljena formula sada je direktno primjenljiva na pojedine političke procese. U konkretnom slučaju izbornih procesa, donosioci odluke (»O«) mogu biti birači, kandidati, partijski organi. »Sa stanovišta političke psihologije, mi smo zainteresirani za karakteristike svakog takvog donosioca odluka, koje dovode direktno do akcije, ili koje djeluju na okolinu na takav način da izazovu odluku.«⁹ Međutim, u analizi tih karakteristika Lane, slično Lasswellu,¹⁰ daje težište na psihopatolojske karakteristike pojedinaca, što dovodi do postavljanja hipoteza, kao: »Što pojedinac ima veći stupanj bazičnog psihoseksualnog konflikta, manje će generalizirati svoj svakodnevni oblik agresivnog ponašanja na probleme vanjske politike«, ili »što je pojedinac lično više nesigurniji, to je spremniji da koristi vanjsku politiku na projektivan i nerealističan način.«¹¹ Bez obzira na eventualnu tačnost ovakvih hipoteza, veliko je pitanje koliko su one od šireg značaja za predmet političke psihologije.

Autori koje smo do sada navodili predstavnici su određenih društvenih sistema u kojima se problemima političke psihologije pristupa onako kako se oni javljaju u tim sistemima, i onako kakve su mogućnosti njihova rješavanja u datim uvjetima.

⁸ »Politologija po prirodi svoje materije je interdisciplinarna disciplina. Ako psihologija i sociologija imaju poteškoća da postignu funkcionalno jedinstvo svaka za sebe, politologija, koja uključuje i elemente historije, sigurno ima još više poteškoća. Zbog ovih, a i drugih razloga, politologija je vjerojatnije organizirana uzduž linija problema kako su oni postavljeni sa strane društva prije nego da su oni organizirani sa strane discipline.« — u S. Koch: »Psychology a study of a Science«, R. Lane: Psychology and Political Sciences«, Tom VI, str. 588.

⁹ Ibid., str. 606.

¹⁰ I pored toga što i jedan i drugi težište daju na psihopatolojske karakteristike, oni potpuno suprotno interpretiraju njihovu ulogu. Dok Lasswell smatra da pojedinac svoje frustracije rješava u političkoj sferi, dotle Lane smatra da će ti unutarnji konflikti utrošiti toliko energije, da je neće preostati za konflikte u sferi politike.

¹¹ Ibid., str. 608.

U zemljama socijalističkog društvenog sistema na žalost se tim problemima nije donedavna¹² posvećivala nikakva pažnja, tako da postoji veoma oskudna literatura iz tog područja.¹³ Vjerojatno je tome uzrok određeni sistem političkog života u kojem se nije osjećala potreba proučavanja tih problema. Međutim, sve veći razvoj raznih oblika socijalističke demokracije ukazuje na neophodnost i te vrste istraživanja. Jedan od rijetkih autora koji je pokušao ukazati na predmet političke psihologije, je B. D. Parigin. Po njemu: »... pod psihologijom političkog života mi podrazumjevamo ono ispoljavanje društvene psihologije, kako individualne, tako i grupne, kolektivne ili masovne, koje je povezano s političkom djelatnošću; tj. karakteristikama ponašanja ljudi u uslovima ovih ili onih političkih situacija, ili u pravcu političkih udruživanja i organizacije društva.«¹⁴

Analizirajući tako postavljenu definiciju, Parigin ukazuje na tri osnovna aspekta promatranja: prvo, utjecaj socijalnog položaja na političke stavove; drugo, utjecaj političke akcije i organizacija na formiranje društvene psihologije; i treće, djelovanje različitih komponenata društvene psihologije na strukturu i dinamiku političkog života društva.

Steta što Parigin nije išao u širu razradu ove materije, jer nam se čini da je dao dovoljno općenitu definiciju da obuhvati sve što se može nazvati problemima političke psihologije. Ovako, on se kretao između dvije krajnosti; društvene psihologije i psihologije pojedinca, jasno ih ne definirajući i ne ukazujući na njihov međusobni odnos.

Vlastiti pristup području političke psihologije započet ćemo konstatacijom: da ona ne predstavlja zasebnu disciplinu u okviru psihologije, već da je to primjenjeno područje, slično industrijskoj ili školskoj psihologiji, u kome mi u određenom kontekstu proučavamo neke fenomene sa stajališta postojećih naučnih disciplina. Prema tome, politička psihologija određena je političkim fenomenima; što politika postaje rasprostranjenija u nekom društvu, i što je veća angažiranost pojedinaca u političkim procesima, to je veće područje i političke psihologije. Drugim riječima, razvoj društva i uloga pojedinca kao nosioca političke akcije određuje i domenu političke psihologije. Primjena te konstatacije na naše

¹² Dugi niz godina sovjetski autori odbacivali su socijalnu psihologiju, smatrajući je buržoaskom naukom, a njene metode prvenstveno usmjerene na zatupljivanje klasne svijesti radnika. Međutim, u zadnjih nekoliko godina socijalna psihologija zaokuplja sve veću pažnju, ne samo sovjetskih već i psihologa drugih socijalističkih zemalja. Tako je u Jeni 1965. g. održan simpozij o temi: »socijalna psihologija i socijalizam«.

¹³ Izuzetak su istraživanja poljskih sociologa i to prvenstveno izbornog ponašanja, i, u zadnje vrijeme, sve veći broj istraživanja u oblasti radničkog samoupravljanja u našoj zemlji.

¹⁴ B. D. Parigin: »Socijalna psihologija kak nauka«, str. 137.

društvo, gdje se razvijaju samoupravni procesi, gdje se vrši depolitizacija na nivou države i birokratskog aparata, a politizacija na nivou pojedinca, ukazuje na velike mogućnosti primjene i istraživanja političke psihologije.

Ovakav pristup političkoj psihologiji, koji se može sažeti u definiciji, da je »politička psihologija primijenjeno područje psihologije koje proučava psihologijske aspekte političkih fenomena«, koliko god bio općenit i sveobuhvatan, još uvijek nam jasno ne ukazuje na povezanost psiholoških i političkih fenomena. Ovdje ćemo pokušati da ukažemo na aspekte te povezanosti, izdvajajući one najbitnije karakteristike ličnosti povezane s političkim ponašanjem. Vjerojatno nećemo uspjeti obuhvatiti i dovesti u međusobnu interakciju sve psihičke fenomene relevantne za područje politike, ali ćemo pokušati dokazati da smo izabrali najfundamentalnije.

Psihologijski pristup politici može biti po našem mišljenju dvojak: mogu se razmatrati sve one karakteristike ličnosti u **užem smislu**, koje su na bilo koji način povezane s političkom aktivnošću, i takav pristup (ako bi bio jedini) mogli bi nazvati psihologijskim, jer je težište na pojedincu; s druge strane, možemo dati težište na političku akciju, i proučavati one karakteristike ličnosti koje određuju **vrstu i pravac akcije**, i to je, po našem mišljenju, pravi predmet političke psihologije.

U prvom slučaju mi smo usmjereni na proučavanje takvih karakteristika ličnosti, kao što su introvertiranost — ekstravertiranost, agresivnost¹⁵, dominantnost¹⁶, rigidnost¹⁷, autorijanzam¹⁸, i slično, koje eventualno mogu, a po nalazima nekih autora¹⁹, i djeluju na sudjelovanje pojedinaca u političkom životu. Međutim, jedina vrsta podataka koju takvom analizom možemo dobiti, jeste da li je neki pojedinac, s obzirom na trajniju strukturu svoje ličnosti, više ili manje predestiniran za učešće u političkom životu²⁰.

¹⁵ Agresivnost podrazumijeva mržnju, težnju da se kritizira i bori protiv postojećih autoriteta.

¹⁶ Dominantnost označava pokušaj da se utječe na ponašanje, osjeća je i ideje drugih ljudi; da se posjeduje vlast, da se upravlja i odlučuje.

¹⁷ Rigidnost označava težnju da se sve pojave promatraju kao čvrste crno-bijele kategorije, i odbijanje bilo kakvih pokušaja prevladavanja te dihotomije. Isto tako, odnosi se na upornost u započetom ponašanju, bez obzira koliko god ono bilo besmisleno.

¹⁸ Autorijanzam označava visok stupanj konformnosti i podložnosti autoritetu.

¹⁹ Adorno i dr. »The Authoritarian Personality«, N. Y. Harper, 1950. L. Milbrath »Political Participation«, Rand-Mc Nally Co. 1966.

²⁰ A. Campbell smatra da faktori ličnosti (u užem smislu) mogu imati značajnu ulogu u političkom ponašanju samo u situacijama gdje ljudi iskazuju intenzitet političkog uključivanja. »The Passive Citizen« Acta Sociologica — Scandinaviana — Review of Soc. Vol. 6 Fasc. 1—2/62.

S tim pristupom ostajemo potpuno na individualnom psihološkom nivou, veoma daleko od bitnih političkih zbivanja. Naravno, ne smatramo da takvu vrstu podataka treba zanemariti, jer u pojedinim slučajevima može biti veoma korisna, ali se, također, ni političku psihologiju ne može svesti na tako usko područje.

Drugi pristup označili smo kao proučavanje političkih akcija i onih karakteristika pojedinaca koje ih determiniraju. Osnovna pretpostavka ovog pristupa sadržana je u konstataciji da političku akciju, kao specifičan oblik socijalne akcije, mogu determinirati samo one karakteristike pojedinca koje su socijalno uvjetovane.²¹ S tim u skladu mi smo prvenstveno usmjereni na stavove, kao relativno trajnije strukture, nastale interakcijom pojedinca i okoline, koje predstavljaju intervenirajuću varijablu između kompleksnosti socijalne okoline i mogućeg ponašanja. Dajući težište na psihologiju stavova, mi se u velikoj mjeri slažemo s, već ranije iznesenim, mišljenjem H. Eysencka, gdje on ukazuje na stavove, kao osnovni predmet izučavanja političke psihologije. Ipak, smatramo da samo pomoću stavova, iako su oni osnovna psihologijska varijabla povezana sa socijalnim ponašanjem, nije moguće u cijelosti razumjeti i predvidjeti određeni oblik ponašanja. Problem pred kojim se nalazimo, uočio je i Eysenck, postavivši pitanje: »... kakav je odnos između stavova i mišljenja; odnosno verbalnih izražaja mentalnih stanja i stvarnog ponašanja koje se pokazuje u fizičkoj akciji?«²² Prvim dijelom tog pitanja zaokupljeni su psiholozi, međutim, ono što zanima politologa, svakako je odnos tih mentalnih stanja i političke akcije. Nama se zapravo čini da je odgovor i na prvi dio pitanja i na drugi teoretski isti. Isto tako kao što mišljenja (ovdje definirana kao verbalno izražen stav o konkretnom problemu) nisu direktan izraz stava, ni akcija nije rezultat jedino stava koji se nalazi u njenoj osnovi.²³ Stav je, za-

²¹ Ovdje je teško govoriti o apsolutnoj socijalnoj ili biološkoj uvjetovanosti pojedinih karakteristika ličnosti, jer, bez sumnje, da su uvijek na direktan ili indirektan način prisutna oba elementa, možda je zato pravilnije govoriti o pretežnom utjecaju biološkog ili socijalnog faktora.

²² H. Eysenck: »The Psychology of Politics«, str. 237.

²³ Čini nam se da je, zapravo, svaka podjela između »mišljenja« i »akcije« uvjetna. U jednom organu upravljanja (bio to radnički savjet ili Savezna skupština) glasanje za jednu odluku je nesumnjivo veoma konkretna akcija, ali ujedno i iznošenje vlastitog mišljenja, koje je na izvjestan način refleksija stava pojedinca o konkretnom problemu. Ne vidimo nikakve bitne razlike između takvog iznošenja mišljenja i iznošenja mišljenja u običnom razgovoru ili intervjuu. Naravno, može se govoriti o stvarnoj i umjetnoj situaciji, o neposrednom odlučivanju (gdje smo suočeni s rezultatima naše akcije — glasanja) i situaciji koju bi mogli nazvati »šta bi, kad bi«, gdje smo oslobođeni eventualnih posljedica naše odluke. Ipak, i takve »umjetne« situacije mogu imati veoma direktne veze s krajnjom odlukom (primjer predizbornih anketa u SAD, na osnovi kojih se zaključuje o preferenciji pojedinih kandidata i kasnije o kandidiranju). Pogotovo je nemoguće ukazati na politološki značajnu distinkciju između verbalne i fizičke akcije s obzirom na psihologijske mehanizme koji ih određuju.

pravo, jedna hipotetska konstrukcija; i mišljenje i akcija su samo refleksija stava i to nikako ne nepromjenljiva i direktna. Kod raznih ispitivanja stavova veoma često govorimo o tome da su odgovori ispitanika pod njegovom svijesnom kontrolom, da on izbjegava izražavanje mišljenja koja su u suprotnosti s važećim društvenim normama, da postoji jak utjecaj anketara na odgovore, jer ispitanici nastoje biti u skladu s očekivanjima anketara itd. Ako je to slučaj kod verbalnog izražavanja stavova, onda je potpuno razumljivo da na konkretnu akciju (u ovom slučaju političku) gdje su eventualne posljedice (stvarne ili samo percipirane) mnogo značajnije, djeluju uz stavove i drugi faktori. U situaciji gdje pojedinac mora donijeti odluku, osim njegova stava, značajno djeluju i očekivanja u vezi eventualne alternative odgovora. Ako bi ponašanje pojedinca, koje je u skladu s njegovim stavovima, moglo negativno djelovati na zadovoljavanje nekih njegovih fundamentalnijih **potreba**, tada će ono vjerojatno biti korigirano i neće biti isključivi rezultat stava²⁴

Zato je u analizi ponašanja neophodno uzeti u obzir i potrebe, koje pojedinac tim ponašanjem teži zadovoljiti. Potrebe, kao narušenje biosocijalne ravnoteže, možemo svrstati u neke veoma široke osnovne kategorije, ali je način ispoljavanja i oblik zadovoljavanja tih potreba veoma različiti i pod ogromnim utjecajem socijalne sredine, tako da se iste potrebe mogu manifestirati kroz različite oblike ponašanja, usmjerene prema raznim, pa čak i suprotnim ciljevima. To govori o neophodnosti proučavanja ljudskog ponašanja unutar socijalnog konteksta, ako želimo razumjeti, predvidjeti i djelovati na ponašanje. Isto tako treba voditi računa o tome da mi nismo ovdje na nivou individualne analize, već smo prvenstveno zainteresirani motivacionim strukturama koje su zajedničke većoj grupi pojedinaca. Osnovna pretpostavka značaja potreba u analizi političkog ponašanja je u tome da pojedinci sa sličnim strukturama zadovoljenja, odnosno nezadovoljenja svojih potreba²⁵, koji pripadaju istoj ili sličnoj socijalnoj sredini, imaju slične tendencije reagiranja u politički relevantnim situacijama. Naravno, ovakvu konstataciju treba uzeti veoma oprezno, jer često je slučaj da se u osnovi iste vrste ponašanja nalaze veoma različite

²⁴ Pod prijetnjom gubitka radnog mjesta veoma često se guše samoupravni procesi, a konkretne akcije, kako članova organa upravljanja tako i ostalih, nisu izraz njihovih stavova o pojedinim problemima. Kao krajnji primjer mogli bi navesti pojedinca koji ima negativan stav prema nacizmu, ali pod prijetnjom gubitka položaja, imetka, pa čak i života, pristupa nacističkoj partiji.

²⁵ Kad govorimo o »strukturi zadovoljenja potreba« mislimo na dinamičan karakter uspostavljanja i rušenja biosocijalne ravnoteže, i o čitavom nizu latentnih potreba koje u izvjesnim situacijama (kada prestaju biti zadovoljene) determiniraju naše ponašanje. Potrebe se nalaze u izvjesnoj dvovrsnoj hijerarhiji: hijerarhiji po važnosti i hijerarhiji po stupnju nezadovoljenja. Kombinacija tih dviju hijerarhija određuje koje će potrebe prvenstveno determinirati naše ponašanje.

Na žalost nismo naišli na istraživanja koja bi se dublje bavila ovim problemom, ali nam se čini sasvim očito da u pojedinim političkim akcijama, kao što su na primjer štrajkovi, i pored nekih drugih momenata (grupni pritisak, solidarnost) postoji opća potreba za popravljanjem ekonomskog i društvenog položaja radničke klase, bez obzira u kakvim bi se sve specifičnim potrebama u konkretnim situacijama ona mogla analizirati.

Smatramo da su uglavnom dva razloga zbog kojih je na izvjestan način zanemareno istraživanje potreba kao osnove motivacije u socijalnoj psihologiji. Prvi je svakako metodološke prirode. Veoma je teško razviti određene postupke pomoću kojih bi se na zadovoljavajući način moglo mjeriti postojanje, odnosno intenzitet potreba. Najčešće svi ti pokušaji ne zadovoljavaju osnovne zahtjeve u pogledu objektivnosti, pouzdanosti i valjanosti dobivenih rezultata.²⁶

Drugi razlog je u uskoj povezanosti stavova i motivacije, odnosno u ulozi stavova u procesu zadovoljavanja potreba. Stavovi su naučeni odgovori u vezi neke grupe objekata, i kao takvi imaju funkcionalni značaj za pojedinca, usmjeravajući njegovo ponašanje. Sve ono što omogućava zadovoljenje naših potreba, smanjivanje napetosti, odnosno uspostavljanje biosocijalne ravnoteže, postaje pozitivno obojeno i prema tome zauzimamo pozitivne stavove. Tako stavovi na izvjestan način postaju pokazatelji motivacije, i nije čudno da se upravo stavovi uzimaju u fokus istraživanja u socijalnoj psihologiji, i da su tehnike za njihovo mjerenje veoma razrađene. Međutim, isto tako kao što potrebe, u procesu svoga zadovoljavanja, djeluju na formiranje stavova, i jednom stečeni stavovi djeluju na postojanje potreba.²⁷ To je stalna interakcija procesa narušavanja i uspostavljanja ravnoteže i trajnijeg vrednovanja objekata s kojima je pojedinac suočen.

Postoji još jedan razlog zbog kojeg se težište istraživanja uglavnom daje na stavove, a ne toliko i na potrebe. To je vremenska dimenzija tih dviju kategorija. Određene potrebe rezultat su trenutne situacije; njihovim zadovoljavanjem prestaju usmjeravati aktivnost pojedinca. S druge strane stavovi predstavljaju trajnije strukture, koje su, kada su jednom stečene, teško podložne promjenama.

Stav je hipotetska varijabla, koja, kao i druge hipotetske varijable u psihologiji, služi za razumjevanje uočenih konzistencija

²⁶ O tome detaljnije u: D. C. McClelland »Methods of Measuring Human Motivation« in: »Motives in Fantasy, Action and Society« Atkinson (ed).

²⁷ Pozitivan stav prema jednom nogometnom klubu nije rezultat neke potrebe da se ide na nogometne utakmice, već je prije ta potreba proizašla iz postojećeg stava. Naravno, i u procesu formiranja toga stava određenu ulogu mogle su igrati neke druge potrebe, kao na primjer da se ima isti stav kao i grupa kojoj pojedinac pripada.

u ponašanju i za izjednačavanje inače prividno različitih činjenica.²⁸ Uzimajući u obzir neke najpoznatije definicije²⁹, stav ćemo ovdje odrediti kao »latentnu strukturu formiranu kroz iskustvo, koja djeluje na naše spoznaje, osjećaje i aktivnosti u vezi objekata, situacija i pojava s kojima smo suočeni oko nas ili u nama«.

Zadržat ćemo se ovdje na nekim dijelovima ove definicije, koji su od neposrednog interesa za naše razmatranje. Kao osnovno, stav je osobina ličnosti formirana kroz iskustvo.³⁰ Upravo ta činjenica opravdava njegovo uzimanje u fokus promatranja političke psihologije. Iskustveno određen, on odražava socijalni položaj i socijalno iskustvo pojedinca, kao i djelovanje svih sistematskih faktora, školovanja, sredstava masovnih komunikacija i sl. Stav se formira, ali i mijenja kroz iskustvo; dovoljno je stabilan da bi bio predmet naučnog razmatranja, ali i dovoljno promjenljiv da bi odražavao sve promjene u statusu i iskustvu pojedinca. Stavove možemo shvatiti i kao krajnje rezultate procesa socijalizacije, usko povezane s takvim koncepcijama kao što su socijalne uloge, norme, referentne grupe i slično. Sve se češće u suvremenoj socijalnoj psihologiji susrećemo s klasičnom formulacijom marksizma, naravno u drugoj terminologiji, da socijalni uvjeti pojedinca određuju njegove stavove. Na osnovi empirijskih istraživanja izbornog ponašanja Eysenck je zaključio »... čovjek je politički ono što je socijalno.«³¹ Stavovi su socijalno uvjetovani po svom porijeklu, razvoju i objektu na koji se odnose; u isto vrijeme oni su bitno svojstvo pojedinca i funkcija su njegove psihološke strukture. Na taj način stavovi predstavljaju osnovu koja usmjerava našu aktivnost.

I struktura potreba i stavovi koje pojedinac posjeduje, rezultat su interakcije pojedinca i okoline. Kažemo »interakcije«, jer socijalna okolina određuje strukturu ličnosti, ali i postojeća struktura ličnosti određuje »doživljaj socijalne okoline«. Odnos pojedinca i okoline je na perceptivnom nivou, pa je prema tome podložan svim distorzijama, simplifikacijama i selekciji koje su inače značajne za percepciju. Ono što pojedinac percipira (subje-

²⁸ Prema M. E. Shaw and J. M. Wright: »Scales for the Measurement of Attitudes«, McGraw Hill, 1967.

²⁹ G. Allport: »Stav je mentalno i neuralno stanje spremnosti, organizirano kroz iskustvo, koje vrši direktan ili dinamičan utjecaj na odgovore pojedinca na sve objekte, i situacije s kojima je povezan.«

Krech, Crutchfield and Ballachey: »Stav je trajna organizacija pozitivnog ili negativnog vrednovanja, emocionalnih osjećaja i tendencija da se reagira pozitivno ili negativno u vezi svoje okoline.«

³⁰ Kad se kaže »iskustvo« ne misli se samo na individualno iskustvo, koje je, također, bez sumnje, značajno, već na formiranje putem najrazličitijih socijalnih interakcija, od porodice, škole, užih socijalnih grupa, pa sve do pripadnosti određenim kulturama.

³¹ Eysenck: »The Psychology of Politics«, str. 30.

ktivno) kao stvarno, on će vjerojatno i težiti da smatra kao objektivnu realnost i reagirat će u skladu sa svojim doživljajem. Za nas nije važno samo ono što **stvarno** postoji u nečijoj političkoj okolini, već, također, i ono što on **vjeruje da postoji**, znači njegove političke percepcije. Na značaj tog odnosa ukazao je još W. Lippman: »Većinu stvari mi ne vidimo prvo, pa ih onda definiramo; mi ih prvo definiramo pa ih tek onda vidimo. U obilnoj, užurbanoj konfuziji vanjskog svijeta mi uzimamo ono što je naša kultura za nas već definirala, i težimo da vidimo to što vidimo u stereotipnim formama naše kulture.«³²

Političke percepcije u ovom kontekstu, također, podrazumijevaju i spoznajni proces kroz koji su politički stavovi usvojeni, pojačani i modificirani kroz neki vremenski period.

U ovom razmatranju mi smo, uglavnom, pokušali ukazati na one karakteristike pojedinaca koje determiniraju politički relevantna ponašanja, odnosno političku akciju. Sada nam još preostaje da pokušamo odgovoriti na to: šta podrazumijevamo pod »političkim ponašanjem«, a takvo pitanje stvara nužnost određivanja pojma politike. Bilo bi zaista pretenciozno samostalno se upustiti u taj zadatak, tako da ćemo se ovdje poslužiti postojećim nastojanjima u tom području.

Politika je svakako jedna od neizbježivih činjenica ljudske egzistencije; bez obzira na vrijeme i prostor u kojem pojedinac živi on se nalazi u određenoj političkoj strukturi. U suvremenom društvu, prema N. Smailagiću³³, politička struktura može se proučavati kroz tri grupe problema: a) problem političkih faktora, b) problem političkih odnosa, c) problem političkih oblika. Čini nam se, međutim, da su i politički faktori i razni politički oblici prvenstveno usmjereni ka zadržavanju ili mijenjanju postojećih političkih odnosa, ili su njihov rezultat. Prema tome politički odnosi su najbitnija karakteristika političkog sistema. Uostalom, to je konstatacija s kojom se, prema R. A. Dahlu³⁴, slaže većina politologa. U razmatranju političkih odnosa nailazimo na pojmove kao što su vlast, autoritet, sila, moć, utjecaj. Smatramo da je najbolje upotrebljavati pojam moći, jer to je karakteristika kako vlasti, tako i onih koji vlast nemaju. Zato ćemo se ovdje poslužiti definicijom H. Lasswella³⁵, gdje on političku nauku definira kao »empirijsku disciplinu, koja proučava oblikovanje i raspodjelu moći, a politički akt (političko ponašanje) kao onaj koji se čini u perspektivi zadobivanja moći«. Svakako da se s politološkog aspekta ovoj definiciji mogu staviti mnogi prigovori. mo-

³² W. Lippman: »Public Opinion«, str. 81, The Macmillan co. 1961. N. Y.

³³ N. Smailagić: »Eposalna valencija politike«, Politička misao 3/65.

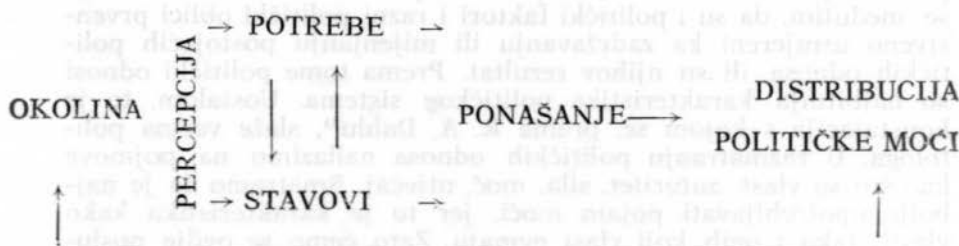
³⁴ R. A. Dahl: »Moder Political Analysis«, str. 5, Prentice Hall 1963.

³⁵ Cit. prema R. A. Dahl, ibid. str. 7.

žda prvenstveno zbog njene empirijsko biheviorističke orijentacije, međutim, sa stajališta političke psihologije, kako smo je ovdje pokušali zacrtati (barem njezin osnovni aspekt promatranja), ona ukazuje na rezultat politički relevantnog ponašanja, a to je distribucija moći. Ovdje se postavlja pitanje da li treba diferencirati političku moć kao zasebnu kategoriju u odnosu na socijalnu moć. Tako se na izvjestan način vraćamo na početak, na problem određivanja pojma političkog, ali to već prevazilazi intencije ovog rada. Mi ćemo se zadovoljiti izdvajanjem pojma moći, kao osnovne kategorije političkih odnosa, i činjenicom da pod političkim ponašanjem možemo podrazumijevati svako ono ponašanje koje je usmjereno ka zadržavanju ili mijenjanju postojeće strukture (distribucije) moći.³⁶

Čitav ovaj ukratko prikazani proces, u kome pojedinac na osnovi interakcije s okolinom formira svoje stavove i stječe određenu strukturu zadovoljenja svojih potreba, a stavovi i potrebe određuju vrstu i pravac akcije, čiji je rezultat zadržavanje ili mijenjanje postojeće distribucije moći, ima i povratni, dinamičan karakter. Zadržavanje ili mijenjanje postojeće distribucije moći nije ništa drugo nego zadržavanje ili mijenjanje postojeće okoline unutar koje se pojedinac nalazi i iz koje proizlaze one njegove karakteristike (stavovi i potrebe) koje determiniraju njegovo politički relevantno ponašanje.

Ovaj pristup možemo i shematski prikazati:

³⁶ U anglosaksonskoj literaturi pod pojmom »political behavior« prvenstveno se podrazumijeva izborno ponašanje, pretpostavljajući, valjda u skladu sa svojim poimanjem demokracije, da je to jedini oblik borbe za vlast. Mi se ne možemo zadovoljiti tako ograničenim shvaćanjem toga pojma, i priklonili bi se mišljenju J. Đorđevića: »Fenomen politike ne može obuhvatiti samo državu i on se ne poklapa ni isključivo s politikom vlasti u njenim unutarnjim i spoljnim aspektima. Obuhvatajući vlast i kao odnos i kao strukturu, fenomen politike pokriva i složeni proces organskih odnosa i protivrečenosti između vlasti i društva kao i sve organizovane i spontane oblike koji se iz toga javljaju. Politički domen su i oni društveno ekonomski procesi u kojima se manifestira delimično ili potpuno slobodna aktivnost čovjeka.« »Osnovna pitanja političkih nauka«, str. 52, Beograd 1961.

Prema tome, politička psihologija prvenstveno je zaokupljena problemima kako se **percipira** politički relevantna okolina, koje **potrebe** nisu zadovoljene, kakvi **stavovi** prema njoj postoje, i kakvo **ponašanje** iz svega toga proizlazi.

To svakako nisu strogo odvojeni psihološki procesi, već ih treba promatrati kao međusobno povezane procese, koji djeluju jedan na drugoga i između čovjeka i njegove okoline.

Ovakvom pristupu predmetu političke psihologije svakako da se mogu staviti brojni prigovori. Možda je najveći da on ne zahvaća sve moguće probleme političke psihologije i da zanemaruje brojna druga područja psihologije, koja, također, mogu doprinijeti razumijevanju ljudskog faktora u toj domeni. Od tog prigovora smo se još u početku ogradili, shvaćajući političku psihologiju kao primijenjeno područje, veoma široko definirano kao proučavanje psihologijskih aspekata političkih fenomena, i naglašavajući da nam je cilj da u okviru takve opće definicije pokušamo ukazati na **neke odnose** za koje smatramo da su bitni, i čije proučavanje nam može najviše doprinijeti u širim politološkim pristupima.

ABOUT THE SUBJECT OF POLITICAL PSYCHOLOGY

Summary

Today it is still difficult to give a whole account of political psychology with worked out methodological approach and theoretical conception of including of that sphere into a wider political region. Political actions are always actions of people; studying of relations between bearers of actions and action itself is the region of psychology. Political psychology is determined by political phenomena. As politics becomes more wide-spread in a society, so larger is also the region of political psychology.

Definition that »political psychology is an applicable sphere of psychology which studies psychological aspects of political phenomena« is general and universal but it does not show sufficiently clear the connection of psychological and political phenomena.

According to our opinion the gravity centre in political psychology is to be in political action and to study these characteristics of persons which determine the sort and direction of an action. Fundamental supposition of this approach is included in the assertion that political action, as a specific form of social action, can be determined only by those characteristics of individuals which are socially conditioned.

In interaction with his surrounding an individual forms his attitudes and achieves a definite structure of satisfaction of his needs. Attitudes and needs are those which determine the sort and direction of an action, the result of which is keeping back or changing the existing distribution of power.

Accordingly, political psychology is firstly engaged in problems how to perceive politically relevant surroundings, needs of which are not satisfied, and what kind of behaviour comes out of that. Those are not strictly separated psychological processes, but they are to be observed as mutually connected processes which act upon one another and between man and his surroundings.

(Translated by S. Paleček)